

ТЕТЯНА САЄНКО

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри екології,
Національний авіаційний університет,
м. Київ

УДК 378:504:502.22:351.862.4(045)
DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).06

**ЕКОЛОГІЧНА
ОСВІТА – ОСНОВА
ЕКОБЕЗПЕКИ
ТА СТАЛОГО
РОЗВИТКУ**

© Саєнко Т., 2020

Ключові слова: європейські цінності, екологічна освіта, екологічна культура, екобезпека, соціальний тероризм, сталий розвиток.

Екологічні проблеми є основною глобальною проблемою сучасності. Європа базується на ідеї демократії та прав людини, тому надає великого значення Кодексу Європейських Базових Цінностей та передачі їх молоді. До завдань ціннісного виховання входить формування європейської свідомості, що містить турботу про екологічну рівновагу Європи та світового простору.

Процеси екологізації свідомості, формування нового екологічного світогляду, екологічної культури завжди були характерні для України. Вітчизняна освіта намагається зберегти власні педагогічні надбання, зробити їх зрозумілими для інших народів, поєднати з досягненнями провідних країн світу і європейських зокрема.

Поглиблення екологічної та економічної криз спонукає морально-етичне загострення у соціумі. Те, що в Україні названо «демократією», є не громадянським суспільством, а свавіллям владно-фінансової еліти, яка сформувала ідеологію депресивної, повністю залежної від іноземної волі політики. Реалізація цих заходів виснажує внутрішні ресурси і можливості нашого існування. Економічну та екологічну експансію нашої держави можна розцінювати як соціальний тероризм. Дослідники характеризують сучасний стан речей в Україні далеким не тільки від сталого, а й розвитку взагалі.

Постановка проблеми та її актуальність. Важливим економічним показником розвитку країни є величина валового внутрішнього продукту держави (ВВП), розрахована на душу населення. На початок XXI ст. він становив в Україні 816 умовних одиниць, тобто доларів США? Тоді як в Аргентині – 9485, Бразилії – 4742, Мексиці – 4462, Венесуелі – 4370, Перу – 2598,

Колумбії – 2205. В економічно розвинених країнах він у середньому на порядок – два вищий [9, с. 68].

Напередодні незалежності за цим показником Україна належала до розвинених країн світу та входила до першої двадцятки. Шлях «до Європи» виявився шляхом від неї і, взагалі, від цивілізації. Влада навіть не намагалася створити концепцію розвитку країни, лише розв'язує власні проблеми. Аналітики свідчать, що в Україні діють неформальні об'єднання за участю фінансово-промислових структур, політичних та громадських організацій, засобів масової інформації, що виведені з під оподаткування і ведуть збагачення незаконними шляхами, обкрадаючи мільйони громадян; «прихвизовуючи» за безцінь стратегічні і прибуткові об'єкти, встановлюючи контроль над фінансовими потоками [8].

За рівнем державної корумпованості Україна посідає перші місця серед світових лідерів. Кримінальні структури в тіньовій економіці, що складають, за оцінками експертів, близько 50% і більше. Зупинка і занепад українських виробництв, цілих галузей диктуються ззовні та здійснюються провладними структурами.

Відкрито кордони для економічної експансії; здійснено штучну пролетаризацію суспільства, яке перетворено на об'єкт експлуатації і знаряддя влади, що не спішить зменшити свої фінансові претензії, навіть з огляду на міжнародні переконливі заклики до самообмеження відповідно до принципів сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Держава створила сприятливий ґрунт для процвітання корупції. Чиновник безконтрольний, а безправного працюючого контролюють десятки інстанцій. Кількість злочинів збільшується, процвітає приховане безробіття. За статистичними даними та соціологічними опитуваннями, 7 млн українців працюють за кордоном. За роки так званої «незалежності правлячих структур» чисельність жителів України зменшилась на декілька мільйонів, а третина громадян, особливо молоді, мріє виїхати зі своєї Батьківщини, щоб мати роботу і достойне цивілізоване життя [5].

Це свідчить про те, що наша країна перетворена на зону лиха: економічного, со-

ціального, екологічного. В ній захищати насамперед треба Людину і Суспільство, хоча і Природа потребує особливої уваги, турботи. Для України сталий розвиток, у розумінні розвинених держав, є лише примарливою мрією [7].

Україна переживає часи зародження і прискореного розвитку капіталізму, а період так званої незалежності – це небезпечна зміна свідомості від комуністичних ідеалів до дикого грабунку всього і всіх. Можна тільки дивуватись і гордитись Україною, як безмежно багатою державою: скільки не грабують, а вона ще не вмерла і продовжує плекати надію на світле майбутнє для дітей і онуків [9, с. 70].

У розвинених країнах клас капіталу еволюціонував і набрав рис соціальної прийнятності; в Україні він має статус «зажерливо-бандитського типу». Аналітики застерігали про «марні надії на ринок» і підкресливали, що сталий економічний розвиток можливий за умови активної участі в цьому процесі держави.

В Україні ще лишаються шанси на державне наукове регулювання економічних, соціальних, екологічних процесів, що могли б стабілізувати суспільство, відносно між ним і Природою, що склало б національну тактику переходу до сталого розвитку. Це той еколого-еволюційний шлях стабільності, якого прагне все живе, а наша держава насамперед.

Сьогодні очевидно, що корисні копалини, вода, земля – важливі компоненти економіки, та чого вони варті без освічених, вихованих у патріотичному дусі людей. В останні десятиліття значних успіхів у економічному і соціальному розвитку досягли країни, значно бідніші від України за природними ресурсами [1:1, с. 29–133], – Японія, Італія, Південна Корея. Вони імпортують значну частку сировини, енергоносіїв, сільгосппродукції.

Аналітики детально розглядають питання глобальної екологічної кризи: зникнення видів, деградацію природного середовища, озонові діри, та викликає подив, чому не згадуються у цьому аспекті нищення людей, голодомори, війни, коли цілі етноси зникли з лиця планети або нині перебувають у принизливому становищі на своїй землі?

Виклад основного матеріалу. Розвинені держави досягли чудових економічних

показників, високого рівня життя та значення ІРЛ (індексу людського розвитку), але втратили головне – основу цього життя і нині закликають усіх до нової перебудови – сталого розвитку, який розуміють виключно як підконтрольний поступ. Завданням сьогодення має бути визначення тих держав, транснаціональних компаній, що становлять найбільшу загрозу для біосфери, і стримувати зухвалий, безконтрольний їх розвиток, оскільки саме ця частка в забрудненнях набагато більша і вагоміша, ніж усіх слаборозвинених держав світу разом узятих. Скажімо, ЧАЕС будувала не Україна, а СРСР, то й відповідальність, фінансовий тягар має нести правонаступник колишньої імперії.

США повинні притягуватися до кримінальної відповідальності ООН за війни в Іраку, Югославії, Ірані, за світову нестабільність та масштабне забруднення планети. Набагато зручніше сьогодні вести економічні та ідеологічні експансії, що не менш жорсткі і криваві, ніж бойові дії. Аналітики підраховали, що за 100 років безупинного нарощування виробництва людство збільшило його на два порядки, тоді як населення Землі зросло лише у чотири рази [1:1, с. 118].

Варто розглянути історичний інтервал у 100 років, що вказує на великі злочини перед біосферою, передусім, людством, бо наддержави примножили економічні активи за рахунок усієї планетарної спільноти.

Українці завжали берегли довкілля, як святиню, віддавали за нього життя, ставилися як до Вищого Творіння, бо то була їх Батьківщина, сакральний світ величного, чудового, вічного [1:2, с. 131]. Питання екологічної кризи ніколи не постало б, якби «просунутим» діячам, що звали себе «передовими будівниками комунізму», не зацьмарило очі владою і багатством будь-якою ціною. Повітря не стало б ресурсом, прісні води і ґрунти не були б забруднені, як нині, бо Україна винесла 40% індустріальний, енергетичний та сільськогосподарський тягар СРСР [3–5].

Про біорізноманіття не можна й згадувати: на цій родючій, прекрасній землі, де люди працювали як раби, голодом було цинічно, з комуністичною наполегливістю знищено не тисячі, а мільйони українців. Це – «фено-

мени жахливих політичних злочинів ХХ ст., що докорінно знецінили просвітницьку філософію історії цивілізації загалом», як вважає німецький філософ Вітторіо Гьосле [9, с. 73]. У розумінні простих людей – злочини кояться тоді, коли втрачаються совість і мораль – основа духовності.

Саме в такому аспекті варто комплексно аналізувати сьогоденні факти і події, що нерозривно пов'язані, створюючи нинішню картину. Багатство і влада все більше концентруються у руках небагатих. Неймовірно збагачується мілітаризм, що стає небезпечним чудовиськом цивілізації (нині під видом тероризму!), його зусиллями найпердовіша науково-технічна думка переплавляється у зброю масового знищення. Імперіалізм, у силу своєї суспільної природи, постійно генерує агресію. Заклики до страху перед зникненням виду *Homo Sapiens* недоречні – він давно мертвий духовно, в усякому разі, переповнений тваринними, у найгіршому прояві інстинктами [1:2, с. 105].

Основна частина можновладців України планує свою діяльність виключно на короткий термін, а нестабільність є найнебезпечнішим екологічним фактором. На тлі загальнодержавного розбазарювання майна, фінансів, перетворення співвітчизників на кріпаків, які повинні перейматися збереженням і відновленням екосистем, раціональним використанням ресурсів (коли ті, хто за них відповідає, їх розбазарює!); екологізацією виробництва (особливо тих, що в руках «нових українців»).

Сьогодні помітно використання припвлених методів і засобів масштабного викривлення дійсності, примітивізації реальності, винайдення нових і ще далі спрямованих орієнтирів, нескінченно солодких і примарливих обіцянок та прогнозів, психогіпнотичних прийомів: навіювання, сугестія, ірраціоналізація свідомості (варто годину подивитись телевізор!).

Експерти Світового банку оцінюють річну суму хабарів чиновників в Україні на рівні двомісячного товарообігу країни [9, с. 76]. Поширене явище – нецілкове використання бюджетних коштів – оцінюється мільярдами. Водночас зростає кількість працівників органів виконавчої влади, які не відмовляють собі «в утриманні» за державний кошт, і, насамперед, так звані «на-

родні депутати», «вартість» яких нині перевищує видатки з державного бюджету на освіту і науку.

Це цинічно робиться тоді, коли на межі бідності (і за нею!) перебуває близько 80% громадян держави, а в Плані виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку 26 серпня – 4 вересня 2002 р. у Йоганнесбурзі записано: «Головним завданням сталого розвитку є подолання бідності...» [2, с. 206].

Стан українського суспільства нині потерпає від нарощування неприродних для його теренів зовнішніх впливів, що активно трансформують усі сфери традиційного життя. Особливу дію вони справляють на молодь, яка найбільш вразлива і сприйнятлива до усього незвичного, химерного, чужого. Такого розгнузданого способу життя модерного споживачького суспільства ще не бачили вітчизняні землі: ігрові автомати, казино, бари, кафе, фешенебельні ресторани, стриптизні шоу, інтимне розбещення по телевізору, телефону, інтернету. Усі техніко-технологічні досягнення людства поставлені на службу розпусті для збільшення прибутків їх власників. Відбувається це на тлі суцільної економічної нестабільності, військових дій, загибелі й каліцтва тисяч співвітчизників. Така ситуація примушує не тільки здорове покоління, а й пенсіонерів невпинно працювати задля пристойного фінансового стану, який відібрано в них у вигляді вкладів, ваучерів, нормальних пенсій, постійно зростаючих цін, зниження соціальних виплат. Усі ці випробування яскраво окреслюють убогість, обмеженість світогляду керівництва, захопленого бажаннями, пристрастями, спокусами.

Предметом розгляду широковідомих аналізів експертів «Римського клубу», таких як «Межі зростання», «Людство на роздоріжжі», «Цілі людства» тощо, стали збільшення радіоактивного фону планети через розвиток атомної промисловості й енергетики, насичення біосфери електромагнітними полями через функціонування радіо і телестанцій, ліній електропередач, забруднення природного середовища непереробними за своєю структурою численними синтетичними речовинами, відходами хімічних, теплових та інших виробництв. За останні 100 років індустріально-

го розвитку концентрація CO_2 в атмосфері збільшилась на 20 %, на стільки ж зросла запиленість повітря, на 10 % знизилась освітленість планети. Існують тенденції до зменшення озонового шару. Зі збільшенням вмісту CO_2 в атмосфері виникла загроза зміни клімату. Якщо зростання запиленості повітря і концентрації CO_2 триватиме, то виникне глобальний парниковий ефект, зросте середньорічна температура на планеті, тануть льодовики і підвищиться рівень води у світовому океані.

Папа Іван Павло II зазначав, що коли «вилучити Божественний контекст Природа перестав бути Матір'ю і зводиться до матеріалу, який можна піддавати будь-яким маніпуляціям» [6, с. 12].

Філософ Гьосле також застерігав про загострення у Людині сучасного суспільства вітального і духовного, оскільки вона інструменталізує колосальні духовні здобутки пізнання Природи для задоволення найелементарніших своїх потреб. Але це не робить її щасливішою, щоби більше, пригнічує вітальні властивості, а отже, вона деградує до неорганічного світу. Вчений зазначає, щоб пересвідчитись у марності буття, варто повернутись з бідної країни третього світу з її стражданнями, радіощами, у сумовиті та безрадісне споживачьке становище розвинутих країн першого гатунку.

Комплексна оцінка національного екологічного потенціалу свідчить про можливість реалізації збалансованої політики переходу України до сталого розвитку [5]. Членство у Світовій організації торгівлі (СОТ), Європейському Союзу (ЄС), сталий, збалансований, екобезпечний розвиток – взаємопов'язані складові нинішньої національної політики. Екологічні вимоги СОТ пов'язані з встановленням життєвого циклу продукту з метою скорочення його негативного екологічного впливу на довкілля і здоров'я людей: від видобування сировини до утилізації відходів. На сьогодні це основа політики сталого розвитку, зорієнтована на зміну неприродних моделей виробництва і споживання на екологічно чисті чи адаптовані до природних умов. ЄС пропонує Україні прискорити перехід на засади екологічного управління і менеджменту, що також, на їх думку, є обов'язковою

вимогою формування передумов сталого розвитку, одним з принципів якого є екосистемний підхід.

Україна приєдналася до основних міжнародних конвенцій зі збереження екосистемного потенціалу. Проте їх реалізація практично призупинена через політичну нестабільність, що не дає змогу сформувати цілісну систему екологічного управління з ефективним залученням інвестицій, еколого-економічного стимулювання, розподілу відповідальності між державою, суспільством і бізнесом. Необхідність у такій системі підтверджується екологічним станом України, що характеризується як антропогенно виснажений унаслідок надмірного споживацького ставлення. Сучасний стан природних ландшафтів лише частково відповідає критеріям Пан-Європейської екологічної мережі.

Згідно з законодавством України державне управління у цій сфері зорієнтоване на охорону навколишнього природного середовища. У країнах ЄС це завдання місцевих органів влади, концепція яких запобіжна і природо відтворювальна, а не природоохоронна, як у нашій державі. Корпоративне (бізнесове) екологічне управління законодавчо не визначене. Уведено в дію державні стандарти серії ДСТУ ISO 14000, але їх додержання не є обов'язковим [4].

Адміністративна структура державного екологічного управління є переважно централізованою з дублюванням функцій на місцевому і регіональному рівнях, що призводить до конфліктів, безвідповідальності, невиконання поставлених завдань. Модернізація усіх ланок керівництва потребує значної професійної підготовки і переорієнтації управлінського персоналу та керівників, які відповідають за ухвалення рішень, утворення інноваційної системи професійної перепідготовки й оцінки компетентності державних службовців [5; 10–12].

Відповідно до положення Стратегії Європейської економічної комісії ООН мета екологічної освіти молоді – формування людини з новим типом екологічної свідомості, здатної в сьогоdnішніх умовах до сталого розвитку суспільства. Екологічна освіта в країнах Європи поділяється на загальнокультурну, загальнофахову та професійно орієнтовану [2, с. 170].

Головною метою сучасної екологічної освіти молоді є формування екологічного мислення, що детермінує доцільну поведінку людини у професійній діяльності та повсякденному житті. Знання практичного спрямування відповідають чотирьом складникам: «знати що» – кодифікований обсяг знань; «знати чому» – знання наукового розуміння світу та впливу науки на розвиток людства; «знати як» – здатність виконувати відповідні завдання; «знати хто» – усвідомлення того, які люди «знають що», «знають чому» та «знають як».

Так для вищої освіти Франції характерні безперервність освіти; варіативність спеціальностей; «регіоналізація» освіти. Етап модернізації вищої освіти Франції визначається принципами Болонського процесу, але зі збереженням ідентичності і високої конкурентоспроможності французької системи освіти шляхом подальшої професіоналізації університетського сектору.

У Німеччині дуже багато природоохоронних спілок громадських організацій, зокрема широковідомі національні екологічні організації BUND (Союз з охорони навколишнього середовища проживання і природи Німеччини), «Глобальний Фонд Природи» (GNF) – німецька міжнародна некомерційна організація тощо.

У Гетеборзькому університеті (Швеція) створено комплексний курс «Екологія людини»: поєднання природних і суспільних наук, застосовується холистичний підхід, тобто навколишнє середовище розуміється широко, включаючи природний (фізичний) і соціально-культурний аспекти; обґрунтовується філософсько-етичний підхід, що пов'язує екологію людини з утвердженням безпеки і миру.

Заслуговує на увагу програма екології людини Міжнародного центру екології людини в складі: Паризький університет Рене Декарта (Франція), Женевський, Тулузький, Марсельський, Вільний Фламандський (Бельгія), університет Падуї (Італія). Основна мета Міжнародного центру – підготовка фахівців з проблем взаємовідносин людини і природи.

В університетах Великої Британії обсяг дисциплін екологічного змісту становить 1000 – 1800 год, а у вітчизняних закладах вищої освіти – 648 год. На само-

стігну роботу британських студентів планується 945 год, а вітчизняних – 408 год. На наукову роботу також відведено більше навчального часу – від 200 го. до 600 год, а у вітчизняних університетах – від 60 до 80 год. Це означає, що питанням екологічної освіти у вищій школі України приділяється недостатньо уваги.

Для відпрацювання моделей співробітництва з країнами ЄС у всіх ланках системи освіти в Україні працюють спеціальні європейські проекти та програми: ЕРАЗ-МУС, ЛІНГВА, КОМЕТТ.

Громадські організації використовують системний підхід – поєднують екологічне виховання з практичною роботою, новими освітніми розвиваючими заходами, науково-практичною роботою, упровадженням системи самоврядування та розвитку ліdersьких якостей.

Всеукраїнська екологічна ліга створила власні освітні та видавничі програми; серії книжок: «Екологічна освіта і виховання», «Природоохоронні акції»; випускає науково-популярні журнали «Екологічний вісник», реферативний журнал «Екологія», видала 3-томну «Екологічну енциклопедію».

Екологічні неурядові організації видають періодичні видання: «Рідна природа» (Українське товариство охорони природи), «Зелений світ», тематичні екологічні видання (Національний екологічний центр України), «Жива Україна», «Паросток» (Всеукраїнський благодійний фонд).

Висновки. Зі сказаного можна зробити наступні висновки:

- тимчасові категорії повинні підпорядковуватися вічним, тобто гроші, влада, все штучне та надумане залежить від життя, яке ніхто не має права узурпувати;

- до понять розвиток, цивілізованість мають входити надбання духовної культури, етика, мораль, а не «задоволення людських потреб і устремлень»;

- економічно розвинені держави вийшли з ініціативою сталого розвитку, то вони мають погодитися з формулою, що світова екологічна криза – це наслідок їхньої експансії Природи і Етносів: колоніальні війни, експлуатація чужих територій, наймана праця, нищення культур, тоталітарні режими, техногенні аварії;

- аналіз принципів і положень сталого розвитку свідчить про їх надзвичайну віддаленість від стану справ і реалій України, де людинозахисні заходи повинні реально передувати природоохоронним, оскільки її терени, як нічийі інші, стали місцем постійних антинародних реформ – жорстоких та цинічних;

- в Україні величне майбутнє за умови, що вона розумно використає свій природний потенціал: значні ресурси і духовні сили народу;

- освіта має відіграти надзвичайно важливу роль, оскільки тільки вона створить передумови для формування керівної еліти, яка здатна буде реалізувати українські можливості в повному обсязі на благо свого народу і європейської спільноти;

- українське студентство має значні потенції до навчання, але йому треба створити належні умови в оволодінні дієвими знаннями через мудрого Вчителя, Викладача, Професора, який має у суспільстві належний статус, а не прирівняний до продавця сучасного магазину;

- українська система освіти потребує глибокої, а не поверхової екологізації змісту, на базі якої формувати поступовий, а не штурмовий перехід до освіти сталого, збалансованого, екобезпечного розвитку, що передбачає вищий ступінь свідомості, розвой духовності, екологічної культури;

- модерновому суспільству споживання маємо запропонувати альтернативу у вигляді високодуховної, освіченої нації, що багата не тільки тим, що має, а й тим, у чому не має потреби;

- Україні вкрай потрібна реорганізація управлінських структур на всіх рівнях, що мають забезпечити професійне керівництво галузями, особливо тими, що складають основу сталого розвитку; постійна перепідготовка державних службовців, оцінка і переатестація їх екомінімумів та знань з основ сталого розвитку;

- економічну та екологічну експансію нашої держави можна розцінювати як соціальний тероризм, що переріс у відкрите військове протистояння з РФ;

- Україні треба багато зробити в галузі освіти та екологічної зокрема: гармонізувати програми екологічних дисциплін з

програмами провідних європейських вищих шкіл, що приєднались до Болонського процесу;

- пріоритетним завданням Національної Комісії з питань реалізації Стратегії

освіти в інтересах еколого-збалансованого розвитку необхідно вважати постійний зв'язок з європейськими організаціями та структурами ООН, залученими до процесу сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бугайов О. П., Рудько Г. І., Білявський Г. О., Яцишин А. В.** Екологічна безпека людини у Всесвіті: ресурсно-енергоінформаційний аспект: у 2 т. / О. П. Бугайов, Г. І. Рудько, Г. О. Білявський, А. В. Яцишин. Київ; Чернівці: Букрек, 2018. Т. 1. 544 с.; т. 2. 448 с.
2. Досвід європейських країн у вирішенні питань екологічної безпеки : навч. пос. / О. С. Мельник, І. М. Коренева, Л. П. Загородня, І. Г. Данильченко. Суми: Вид.-проект. підприємство «Мрія», 2017. 400 с.
3. Національна безпека України, 1994–1996 рр.: наукова доповідь Національного інституту стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 1997. С. 38–68.
4. Національна екологічна політика України: стратегічні оцінки і рекомендації / [за ред. Шевчука В. Я.]. Київ, 2007. 55 с.
5. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку [«Оцінка національного потенціалу в сфері глобального екологічного управління в Україні»]. Київ: ПРООН/ГЕФ, 2007. 184 с.
6. Папа Іван Павло II на тему створіння та екології: екологічне вчення церкви. Івано-Франківськ: Екологічний центр Івано-Франківської Єпархії УГКЦ, 2006. 100 с.
7. Пріоритети національної стратегії збалансованого (стійкого) розвитку України: погляд НУО. Київ: Діа, 2003. 140 с.
8. **Руденко Л. Г.** Сталій розвиток: пошуки моделей для України // Проблеми сталого розвитку України: зб. наук. праць. Київ: БМТ, 2001. С. 104.
9. **Саєнко Т. В.** Освіта екобезпечного інформаційного суспільства: проблеми і перспективи: монографія. Київ: Освіта України, 2008. 288 с.
10. **Фролов В. Ф., Саєнко Т. В.** Екологічна безпека людини у Всесвіті – виклик сучасності // VinSmartEco: зб. матер. І міжн. наук.-практ. конф. (16–18 травня 2019, м. Вінниця). Вінниця: КВНЗ «Він. акад. непер. освіти», 2019. С. 272–274.
11. **Фролов В. Ф., Саєнко Т. В.** Екологія серед природничих наук у контексті сталого розвитку // Природнича освіта і наука для сталого розвитку України: проблеми і перспективи: зб. наук. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (10–11 жовтня 2019 р., м. Глухів) / за заг. ред. С. Д. Рудишина, І. М. Кореневої. Суми: Вінниченко М. Д., 2019. С. 38–43.
12. **Saienko T. V.** Ecological Rebirth of Personality // Суспільство, довкілля і зміна клімату: матеріали 3-ї Молодіжної наук. конф. (НаУКМА, Київ, 22–23 березня 2019 р.): зб. доп. Київ: Логос, 2019. С. 108–110.

REFERENCES

1. **Bugaev O. P., Rudko G. I., Bilyavsky G. O., Yatsyshyn A. V.** Human ecological safety in the Universe: the Resource-Energy Aspect: in 2 volumes. Kyiv; Chernivtsi: Bukrek, 2018. Volume 1. 544 p.; Volume 2. 448 p. (in Ukrainian)
2. The experience of European countries in addressing environmental security issues: Teach. manual / O. S. Melnyk, I. M. Koreneva, L. P. Zagorodnya, I. G. Danilchenko. Sumy: Ed. company "Mriya", 2017. 400 p. (in Ukrainian)
3. National Security of Ukraine, 1994–1996: Scientific Report of the National Institute for Strategic Studies. Kyiv: NISD, 1997. P. 38–68. (in Ukrainian)
4. National Environmental Policy of Ukraine: Strategic Assessments and Recommendations / [ed. Shevchuk V. Ya.]. Kyiv, 2007. 55 p. (in Ukrainian)
5. National Environmental Policy of Ukraine: Assessment and Development Strategy [“Assessment of National Potential in Global Environmental Management in Ukraine”]. Kyiv: UNDP / GEF, 2007. 184 p. (in Ukrainian)
6. Pope John Paul II on creation and ecology: the ecological teaching of the church. Ivano-Frankivsk: Ecological Center of the Ivano-Frankivsk Diocese of the UGCC, 2006. 100 p. (in Ukrainian)
7. Priorities of the National Strategy for Balanced (Sustainable) Development of Ukraine: A View of NGOs, Kyiv: Dia, 2003. 140 p. (in Ukrainian)
8. **Rudenko L. G.** Sustainable development: the search for models for Ukraine // Coll. Sciences reports “Problems of Sustainable Development of Ukraine”. Kyiv: BMT, 2001. P. 104. (in Ukrainian)
9. **Saienko T. V.** EcoSafety Information Society Education: Problems and Prospects: monograph. Kyiv: Education of Ukraine, 2008. 288 p. (in Ukrainian)
10. **Frolov V. F., Saienko T. V.** Human Ecological Safety in the Universe – The Challenge of the Present // VinSmartEco: Coll. mater. of the I-st International Scientific-Practical Conf. (May 16–18, 2019). Vinnitsa: KVNZ “Vin. Education”, 2019. P. 272–274. (in Ukrainian)
11. **Frolov V. F., Saienko T. V.** Ecology among the natural sciences in the context of sustainable development // Natural education and science for sustainable development of Ukraine: problems and perspectives. Coll. Sciences mater. of the III-rd All-Ukrainian Science Conf. with the Intern. Particip. (October 10–11, 2019, Hlukhiv) / for the total. ed. Rudyshina S.D., Koreneva I.M. Sumy: Vinnichenko M.D., 2019. P. 38–43. (in Ukrainian)
12. **Saienko T. V.** Ecological Rebirth of Personality // Society, Environment and Climate Change: Proceedings of the 3-rd Youth Science. Conf. (NaUKMA, Kyiv, March 22–23, 2019): Coll. reports. Kyiv: Logos, 2019. P. 108–110. (in Ukrainian)